

Terénne a geofyzikálne prieskumy stredovekých sakrálnych objektov¹

PAVEL PATERKA
JÁN TIRPÁK

Od roku 2012 uskutočňuje Krajský pamiatkový úrad Nitra (P. Paterka) v spolupráci s Univerzitou Konštantína Filozofa v Nitre (J. Tirpák) terénny a geofyzikálny prieskum stredovekých sakrálnych objektov na vytypovaných lokalitách v okresoch Nové Zámky a Komárno. Cieľom spolupráce je nedeštruktívnym georadarovým meraním získať a prehĺbiť odborné poznatky o doterajších zisteniach archeologického a historického bádania. Počas jednotlivých prieskumov sa dovedna navštívili archeologické náleziská v katastrálnych územiach Bánov (negatívny výsledok), Dvory nad Žitavou, Kolta, Kostolný Sek (z dôvodu vysokého porastu sa meranie nerealizovalo), Mojzesovo, Nesvady, Palárikovo, Semerovo, Zemné.

Dvory nad Žitavou, celkový pohľad na vrchol kalvárskeho kopca s krížom, zvonnicou a zastavením krížovej cesty. Foto: P. Paterka.

Použitá bola georadarová metóda (GPR), ktorá patrí do skupiny elektromagnetických metód sondovania. Princíp metódy GPR spočíva vo vysielaní a spätnom prijímaní veľmi krátkého impulzu vysokofrekvenčnej energie (rádiové vlny vo frekvenčnom pásme 1 až 1 000 MHz) s cieľom mapovať štruktúry alebo objekty pod povrchom terénu do hĺbky asi 20 m. Hĺbka dosahu georadaru závisí hlavne na pôdnych podmienkach (vodivosti a permitivite) a na použití pracovných frekvencií radarových antén. Prienik georadarových vln je hlbší v materiáloch s veľkým merným odporom a naopak, prienik vln

Mapa georadarom skúmaných lokalít. Sprac. P. Paterka.

je plytký v materiáloch s vysokou elektrickou vodivosťou. Antény s nižšími frekvenciami umožňujú hlbšie preniknutie do skúmaného prostredia, kým antény s vyššími frekvenciami majú menší dosah, ale poskytujú lepšiu rozlišovaciu schopnosť lokalizovať menšie objekty. Georadar umožňuje s vysokou rozlišovacou schopnosťou detekovať archeologické objekty s rozmermi od niekoľko desiatok milimetrov až do niekoľkých metrov.

Dvory nad Žitavou, vrch sv. Martina – Kalvária

Písomné pramene o obci siahajú až do 11. storočia (1075). V stredoveku tu existovala osada Pečenehov s 20 domami, kráľovskou kúriou a Kaplnkou sv. Martina, ktorej existenciu potvrdzuje aj list pápeža Inocenta III. (1209). V 19. storočí uskutočnili v mieste rozsiahle terénne úpravy súvisiace s výstavbou Kalvárie. Počas prác sa premiestnilo 2 000 vozov zeminy. Dnešná Kaplnka sv. Martina pochádza z roku 1860. Pôvodnú románsku kaplnku sme predpokladali na tom istom mieste. Ako je viditeľné aj na historickej katastrálnej mape, zvonica bola postavená až v 20. storočí. Pri kopaní základov pre betónovú platňu zvonice v roku 1943 boli objavené kamenné

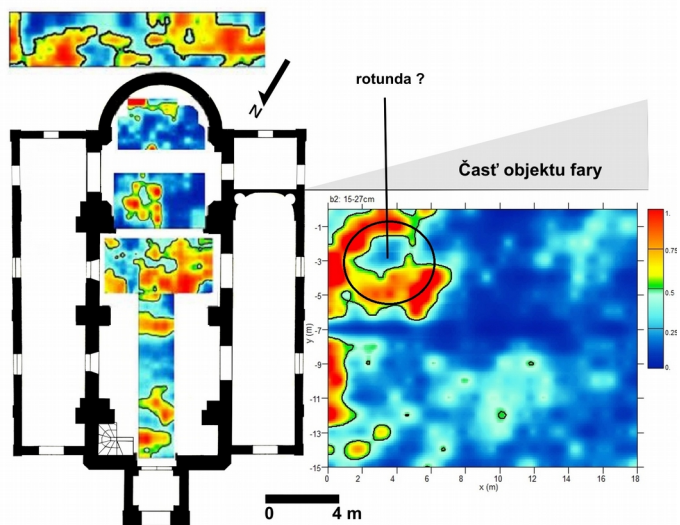

Semerovo. Kostol Nanebovstúpenia Panny Márie a krstiteľnica v semerovskom kostole, pravdepodobne románska. Foto: P. Paterka.

Mojzesovo, Kostol sv. Ondreja. Foto P. Paterka.

Horizontálne georadarové rezy v interiéri a exteriéri mojzesovského Kostola sv. Ondreja. Sprac. J. Tirpák.

základy bližšie neznámej stavby. Počas inej príležitosti tam boli nájdené architektonické články (fragment románskeho stĺpa), ktoré sa dostali do novozámockého múzea. Múzeum však bolo počas vojny v rokoch 1944 – 1945 bombardované a nálezy sa zničili. V tesnej blízkosti zvonice sme predpokladali románsku stavbu. Horizontálne georadarové rezy v ploche

Nesvady, plocha skúmania so sochou sv. Jána Nepomuckého. Foto: P. Paterka.

okolo Kaplnky sv. Martina naznačujú prítomnosť tvrdých materiálov, na základe ktorých sa dá predpokladať, že sme zachytili stavebnú deštrukciu neznámej stavby.

Semerovo, areál cintorína – Kostol Nanebovstúpenia Panny Márie

Písomné pramene spomínajú kostol už v roku 1210 ako *Ecclesia Sanctus Michaelis de villa Scemera*, čiže Kostol sv. Michala, ktorý vysvätil ostrihomský arcibiskup Ján. Podľa popisov kostol nemal apsidu, triumfálny oblúk, panskú emporu a neoddelená svätyňa bola rovnako široká ako loď. Pôvodne kamenná stavba mala rovný strop. Po tatárskom vpáde pod vplyvom benediktínov z neďalekej osady Pustý kostol dostal kostol valenú klenbu a k lodi bola pristavaná svätyňa. Uvádza sa aj podobnosť s kláštorým kostolom v Bíni. Počas tureckej expanzie sa objekt užíval pre účely sýpky. V roku 1710 na starých základoch postavili Kostol Nanebovstúpenia Panny Márie. Cieľom merania bolo preveriť existenciu starých architektonických prvkov. Na základe geofyzikálnej interpretácie výsledkov merania s veľkou pravdepodobnosťou existovali pod súčasným kostolom dve stavebné fázy, pričom jedna z nich má orientáciu východ – západ. Pravdepodobne reprezentujú zvyšky stavebných základov pôvodného románskeho Kostola sv. Michala.

Mojzesovo, Kostol sv. Ondreja

V roku 1730 bol postavený Kostol sv. Ondreja, ktorý podľa kanonickej vizitácie postavili na mieste ruín starého kostola kruhovej formy. Keďže dnešný kostol má polkruhovou apsidu, predpokladali sme existenciu románskej rotundy práve tu.

V exteriéri kostola bol počas prieskumu zistený architektonický článok so zaoblením románskeho štrbinového okna. Po vyhodnotení prvého geofyzikálneho prieskumu sa nám nepodarilo zistiť kontúry rotundy, preto sme rozšírili plochu bádania na všetky okolité prístupné plochy. Počas druhého merania sme premerali celý interiér kostola, spolu s bočnými loďami, a dve ďalšie plochy v exteriéri. Východne od kostola, v priestore, kde dávnejšie bol prieskumom zistený románsky architektonický článok, sa javí kruhový objekt, ktorý aj rozmerovo môžeme prirovnávať k rotundám.

Palárikovo, poloha Čontoška

V polohe sa nachádza dnes obhospodarované pole, kde sa uskutočnilo viacero archeologických prieskumov. E. Rejholec v roku 1971 zistil v mieste početný črepový materiál, zisťovacou sondou zachytil zvyšky muriva z lomových kameňov spájaných maltou, a murivo z rohu lode a svätyne s veľkým opracovaným kamenným kvádom. Georadarový horizontálny rez v hĺbke 46 – 81 cm zrejme naznačuje prítomnosť dvoch pri sebe stojacich sakrálnych stavieb.

Nesvady, poloha Jánoška

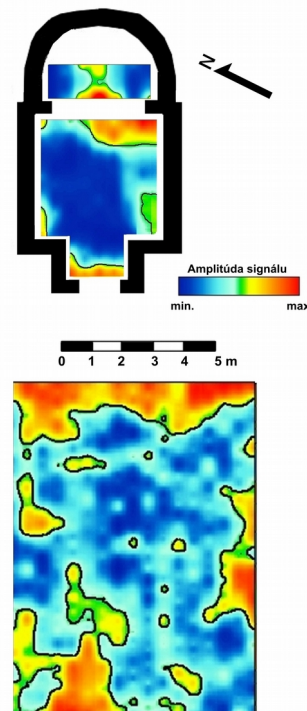
V roku 1943 v tesnom okolí sochy sv. Jána Nepomuka sa uskutočnil archeologický výskum pod vedením Bélu Szókeho, počas ktorého bolo objavené staromaďarské pohrebisko. Predpokladalo sa, že socha bola postavená na mieste starého kostola. Georadarový prieskum náš predpoklad nepotvrdil, ale stavba leží zrejme juhozápadne od sochy. Skúmanú plochu plánujeme v budúcnosti rozšíriť.

Zemné, poloha Gúg, Kaplnka sv. Vendelína

Kaplnka sv. Vendelína v Zemnom-Gúgu je národnou kultúrnou pamiatkou. V písomných prameňoch sa uvádza, že v čase obliehania dediny Matúšom Čákom sa v priestore nachádzal kostol. Je možné, že minimálne v rozmeroch základov je kaplnka vybudovaná z tehál totožná so spomínaným kostolom, alebo sa kostol nachádzal mimo skúmanej plochy. Ak by sa potvrdil prvý predpoklad, bol by to jeden z najmenších románskych kostolov, ktoré poznáme. Horizontálny georadarový rez v exteriéri a interiéri Kaplnky sv. Vendelína v hĺbke 40 – 50 cm naznačuje, že v priestore sa nenachádzala väčšia stavba. Na analýzu základov zameranú na datovanie stavby bude potrebný architektonicko-historický alebo archeologický výskum.

Kaplnka sv. Vendelína v Zemnom-Gúgu. Foto: P. Paterka.

Zemné-Gúg, horizontálny georadarový rez Kaplnky sv. Vendelína v hĺbke 40 – 50 cm. Sprac. J. Tirpák.

Kolta, poloha Pustý kostol

Nálezisko, ktoré lemujú dodnes viditeľné valy, sa nachádza na lesom zarastenom kopci. V písomných prameňoch sa hovorí o kláštore, na ktorom by mali pôsobiť benediktíni, templári, premonštráti a nakoniec paulíni. Na mape prvého vojenského mapovania je uvedený opustený alebo pustý kostol. V 19. storočí pri stavbe koltianskeho kostola odvádzali z miesta stavebný materiál. Dnes tam stojí kamenný kríž s tabuľou z roku 1825. Kostol sme predpokladali presne na tom mieste. Anomáliu resp. časť presne neidentifikovanej stavby sme našli

Výsek z mapy prvého vojenského mapovania z rokov 1782 – 1784 s vyznačením Pustého kostola v Kolte. Zdroj: <http://mapire.eu/hu/map/firstsurvey/>.

Križ a okolie v polohe Pustý kostol v Kolte. Foto: P. Paterka.

severne od kríža. Môže ísť o južnú časť kostola, alebo inej stavby kláštorného komplexu.

Geofyzika ponúka pre bádateľov možnosť zistenia prítomnosti tvrdých materiálov v zemi, môže dokazovať prítomnosť podzemných zvyškov sakrálnych stavieb. Zistené výsledky však stále nie sú jednoznačné, z dôvodu prítomnosti deštrukcie v zemi dokážeme len veľmi ťažko identifikovať presné pôdorysy. Z dôvodu overenia a potvrdenia výsledkov bude v budúcnosti potrebné pokračovať vo výskume aj deštruktívnymi metódami archeologického výskumu. Naším cieľom bolo v prvom rade overiť niektoré písomné správy o existencii starších sakrálnych stavieb. Uvedené výsledky sú síce čiastkové, ale tvoria presvedčivý základ pre ďalší výskum.

Počas vytypovania miest nálezísk sa nám do obzoru dostali aj ďalšie sakrálné stavby, preto v geofyzikálnom prieskume plánujeme pokračovať. Žiaľ, v niekoľkých prípadoch sme zistili už len informácie o existencii stredovekých sakrálnych stavieb, aj s pomerne presnou lokalizáciou. Napríklad pri obhliadke náleziska v Kameničnej (okr. Komárno), v časti Balvany, v polohe Pustý kostol sme namiesto kopca uvedeného v topografických mapách našli rovinu. Napriek tomu, že v roku 1963 bol priestor zaradený do zoznamu národných kultúrnych pamiatok, po ničivých povodniach v roku 1965 kopec miestni obyvatelia z dôvodu ťažby piesku za pár mesiacov rozobrali. Archeologické nálezisko sa nenávratne zničilo, resp. nálezisko sa zachovalo iba vo svojich okrajových častiach. V súčasnosti sa v priestore nachádza novozaložený cintorín. Aby k podobnému ničeniu zaniknutých sakrálnych objektov už nemohlo dôjsť, je nevyhnutná ich priestorová evidencia a primeraná aktívna ochrana. Tomuto účelu mal slúžiť aj náš malý geofyzikálny výskum. ■

¹ Predložený príspevok bol vo forme posteru prezentovaný na 46. medzinárodnej konferencii archeológie stredoveku, ktorá sa uskutočnila v dňoch 15. – 19. septembra 2014 v Prešove.